

Lilijana ČIČKARIĆ¹
Institut društvenih nauka

UDK
32-055.2
305-055.2

DA LI ŽENE PREDSTAVLJAJU ŽENE U PARLAMENTU?²

APSTRAKT U tekstu se traga za odgovorom na pitanja zašto prisustvo većeg broja žena u zakonodavnim telima ne rezultira uvek politikom koja je rodno osetljiva i prijemčiva za žene? Kako i da li žene zaista predstavljaju žene u parlamentu? Uvidom u radove uglavnom anglosaksonskih autorki koje su se najstudiosnije do sada bavile problemom reprezentacije žena u politici, daje se prikaz različitih pristupa u definisanju pojma i tipova političke reprezentacije, s akcentom na odnos deskriptivne i supstancijalne, odnosno pasivne i aktivne reprezentacije. Analiziraju se rezultati istraživanja iz ove oblasti sa posebnim osvrtom na aktuelne teorije kritične mase, ponude i tražnje, političke prisutnosti, strateškog partnerstva i kritičnih aktera.

Ključne reči: žene, političke institucije, političke partije, politička reprezentacija

Rodno senzitivne dimenzije demokratskog sistema podrazumevaju aktivnu participaciju žena u javnom životu, vidljivo prisustvo u političkim institucijama, reprezentaciju različitih klasnih, nacionalnih i političkih orijentacija i izdiferenciranu javnu politiku koja uzima u obzir interese i potrebe žena. Participacija žena u političkim institucijama jeste proces koji direktno zavisi od promena koje se kontinuirano odvijaju na četiri različita strukturna nivoa. Na nivou institucija se promoviše rodna svest i formiraju predstavnička tela prijemčivija za žene. U procesu reprezentacije žene se kontinuirano biraju u parlament, ohrabruju se da se kandiduju i promoviše se rodna jednakost u izbornom zakonodavstvu. Na zakonodavnom planu uvodi se feminizacija uzimanjem u obzir ženskih interesa i potreba

1 E-mail: lcickaric@idn.org.rs

2 Ovaj rad realizovan je u okviru projekta „Strukturne i istorijske promene srpskog društva u kontekstu evropskih integracija i globalizacije” (179039) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period 2011–2014.

prilikom donošenja svih značajnih zakona, akata i dokumenata. I konačno, diskurzivni nivo uključuje promene u parlamentarnom i političkom jeziku, javnom obraćanju i medijskoj reprezentaciji žena. Ovakvo shvatanje političke participacije i reprezentacije proisteklo je iz prakse demokratskih političkih sistema razvijenih zapadnih zemalja.

Politička participacija i reprezentacija u procesu odlučivanja jesu dva različita problema. Participacija je neophodan ali nedovoljan uslov za reprezentaciju. Međutim, reprezentacija ne proizilazi automatski iz participacije. Dobar primer jeste činjenica da su žene širom sveta učestvovala u političkim i društvenim pokretima u kriznim vremenima, ali nakon toga uvek su se povlačile iz oficijelne, institucionalne politike i javnog života. Veći broja žena u parlamentu na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou jeste veliki napredak, ali to je samo deo problema. Kvantitativna ili deskriptivna reprezentacija gube na značaju ukoliko analiza nije istovremeno i supstancijalna, odnosno suštinska, kada se stavovi i mišljenja žena uvažavaju podjednako u procesu rukovođenja i odlučivanja.

ODREĐENJE POJMA POLITIČKE REPREZENTACIJE

Politička reprezentacija u parlamentu jeste kontinuiran proces koji obuhvata zastupanje i pregovaranje oko identiteta, ideja, vrednosti, interesa, perspektiva i iskustva jedne grupe unutar političkih institucija. Rodna dimenzija reprezentacije obuhvata dva ključna pitanja: šta žene predstavljaju i kako bi trebalo da budu predstavljene? Prvo pitanje uključuje ideološki, funkcionalni i socijalni aspekt, odnosno identitete, ideje, verovanja i interese. Drugo se odnosi na kvalitet zastupanja, odnosno političku moć koju žene ostvaruju kroz proces reprezentacije. Političke predstavnice imaju trojnu ulogu. Pojavljuju se kao reprezentkinje žena koje su ih birale, zatim biračkog tela političkih partija koje su ih kandidovale i konačno, celokupne ženske populacije.

Pojam političke reprezentacije najbolje se definiše kao kreativno vođenje politike koja zastupa stavove glasača, a ne puko prenošenje poruka glasačkog tela, ili donošenje odluka bez korespondencije sa glasačima (Phillips 2012, 513). Hana Pitkin (Hanna Pitkin) je šezdesetih godina prošlog veka ukazala na četiri aspekta političke reprezentacije: formalni, koji uključuje institucionalna pravila

i procedure prema kojima se biraju predstavnice; deskriptivni, koji izražava procentualnu sličnost između predstavnica i biračkog tela; supstancijalni, koji se odnosi na preuzimanje odgovornosti i poštovanje interesa glasača; i simbolički, koji se vezuje za osećaj predstavnica da pravilno i efektivno zastupaju vrednosti i potrebe onih koji su ih izabrali (Phillips 2012, 513).

Najviše polemika izaziva odnos deskriptivne i supstancijalne reprezentacije. U osnovi svih rasprava leži ideja da žene deluju u korist žena, kao njihovi delegati u mikrosvetu zakonodavne strukture (Pitkin 1967, 213). Ovakva konceptualizacija supstancijalne reprezentacije naišla je na kritiku zbog previše statičnog poimanja interesa kao samostalnih entiteta koji su negde spolja, i koje jednostavno treba uneti u predstavnički proces (Saward 2010, 304). Nove teorije zastupništva naglašavaju značaj kreativnog delovanja predstavnika izborne jedinice u čijem interesu istupaju. Supstancijalna reprezentacija se posmatra kao interaktivni proces u kojem akteri formulišu različite perspektive i podjednako učestvuju u dijalogu. U literaturi dominiraju tri pristupa u određenju supstancijalne reprezentacije. Uža definicija u središte stavlja odnos kongruencije, odnosno podudarnosti interesa birača i predstavnika (Pitkin 1967, 213). Šire određenje obuhvata aktivnosti usmerene na poboljšanje položaja žena i rezultate u donošenju političkih odluka, odnosno agendu interesa žena i njihovu zaštitu (Franceschet and Piscopo 2008, 399). Najšira definicija uključuje i vanparlamentarne aktivnosti, a fokus se sa pitanja da li žene predstavljaju žene i da li žene predstavljaju politiku različitu od one koju predstavljaju muškarci, prebacuje na pitanje ko deluje u ime žena i gde, zašto i kako se odvija supstancijalna reprezentacija (Celis 2008, 99). U osnovi ovakvog stanovišta leži shvatanje da se proces reprezentacije ne odvija samo u političkim institucijama, već u svim sferama društva, te se mora pažljivo razmatrati međudejstvo više različitih faktora političkog prostora, aktera, sredstava, ciljeva i rezultata delovanja. Po pojedinim autorkama najsvrsishodniji je koncept surogat reprezentacije, gde je polje delovanja predstavnica šire i nalazi se izvan granica koje nameću njihova izborna jedinica i glasačko telo (Mansbridge 2003, 522; Tremblay 2006, 508).

Politička reprezentacija nije pasivna procedura prihvatanja stavova odozdo, već predstavlja dinamičan, performativan i konstitutivni proces.

Stoga Džudit Skvajers (Judith Squires) insistira na razlici između supstantivne i konstitutivne prezentacije roda, odnosno suštinskog predstavljanja ženskih interesa i procesa konstrukcije rodnih odnosa kroz predstavnički proces. Dok prvi tip govori o ženskim interesima, drugi to čini za njih i u njihovo ime. Centralno pitanje nije prema tome kako predstaviti ženske interese, već kako konstituisati rodne odnose unutar predstavničke demokratije (Squires 2008,188).

Odsustvo žena iz političkog i javnog života mora se posmatrati kao deo šireg diskriminišućeg procesa u svim sferama društva i kao rezultat stereotipa i predrasuda o ženama kandidatima za političke funkcije. Manjinska pozicija žena u politici u direktnoj je vezi sa manjinskim statusom žena u patrijarhalnom društvu (Dahlerup 1988, 279). Specifični mehanizmi promene leže u inicijativama koje menjaju poziciju manjine. To su selekcija, nominovanje i kandidovanje žena, uvođenje kvota i postojanje zakona i institucija o rodnoj ravnopravnosti. Oni zavise od volje i mogućnosti manjine da mobilizuje resurse, organizuje se i institucionalizuje se u borbi za poboljšanje statusa (ibid., 296). Političarke su u specifičnom, ambivalentnom položaju, pritisnute između dve vrste očekivanja. One moraju da se dokazuju i rade kao muškarci ali istovremeno i da se od njih razlikuju.

U poslednjih dvadeset godina kulturne predstave o ženama u politici evoluiraju i broj političarki sve je veći. Žene se još uvek sreću sa sistemskim predrasudama koje su prisutne kako kod izbornog tela tako i u strukturi i organizaciji političkih partija. Na osnovu rezultata istraživanja kandidata za ulazak u Kongres Sjedinjenih Američkih Država od 1958. do 2004. godine, ustanovljeno je da je broj žena koje ulaze u izbornu trku, i u Demokratskoj i Republikanskoj partiji, uvek bio mali, ali je broj žena koje pobeđuju svoje muške konkurente veći nego što je to u obrnutom slučaju (Lawless and Pearson 2008, 71). Ova činjenica mnogo govori o uspešnosti žena koje se bave politikom i o reakciji i podršci koju ostvaruju kada odluče da se kandiduju na političke funkcije. Na osnovu obimne literature koja potiče iz anglosaksonskog područja, gde se najveći broj autorki studiozno bavi ovom temom, nastao je i ovaj pokušaj da se pruži kratak prikaz stanja i dometa do kojih se došlo u izučavanju političke reprezentacije žena.

PASIVNA I/ILI AKTIVNA REPREZENTACIJA

Do danas su objavljene značajne studije o određenju supstancijalne reprezentacije u politici, ali još uvek taj koncept nije u potpunosti definisan i zahteva određena pojašnjenja, posebno iz komparativne perspektive (cf. Celis 2006; 2008; 2012; Celis et al. 2008; Childs 2008; Childs et al. 2010; Childs and Krook 2009; Childs and Withey 2004; Mansbridge 2003; 2011; Mazur 2002). Šta je to što čini uspešnu suštinsku reprezentaciju žena? Ona počiva na stanovištu da žene, predstavnice u parlamentu, zaista rade za ženske interese, potrebe i zahteve, što kasnije dovodi do konkretnih rezultata u političkoj praksi. Žene imaju specifično znanje, vrednosti i veštine i u skladu s tim deluju menjajući normativno-vrednosni okvir, koji karakteriše maskulina politička kultura i isto takvo institucionalno okruženje. Međutim, postavlja se pitanje zašto prisustvo većeg broja žena u zakonodavnim telima ne rezultira uvek politikom koja je rodno osetljiva i prijemčiva za žene? Zašto statistički veće prisustvo žena ne olakšava njihovu saradnju i koaliciju među predstavnicama različitih političkih partija? Kako i da li žene zaista predstavljaju žene u parlamentu? Drugim rečima, najviše teorijskih i empirijskih istraživanja posvećeno je odnosu pasivne i aktivne reprezentacije.

Ova tema dobila je posebno mesto i u okviru feminističke teorije i feminističkog diskursa o ukidanju muške dominacije u politici. Jedno od centralnih pitanja jeste da li nam je potrebna deskriptivna reprezentacija kako bi se postigla supstancijalna reprezentacija? Rezultati nekih studija ukazuju na to da postoji jaka veza između broja žena u parlamentu i politike usmerene na očuvanje ženskih prava i rešavanje pitanja vezanih za porodicu i brigu o deci (Bratton 2002, 114). Nalazi drugih istraživanja pak potvrđuju to da predstavnice u parlamentu ne glasaju češće od muškaraca za zakone koji regulišu pitanja značajna za njihov status, i ne učestvuju češće u pripremi i lobiranju za nove zakone vezane za ženska prava (Htun and Powers 2006, 92). Međutim, može se ipak smatrati da brojčana prisutnost predstavlja važan preduslov za kvalitativne promene vezane za veću motivisanost žena da promovišu i da se bore za ostvarivanje ženskih interesa. Odnos opisne i suštinske reprezentacije najbolje se može sagledati analizom pet strukturalnih nivoa koji obuhvataju rezultate proistekle iz povećanja broja žena u parlamentu,

ograničenja i mogućnosti zakonodavnog konteksta, identiteta predstavnika, definisanja ženskih pitanja i kreiranja rodno senzibilne politike (Tabela br.1).

Tabela br. 1: *Mapiranje deskriptivne i susptancijalne reprezentacije*

(1) Rezultati povećanja broja žena

- strateške koalicije sa drugim ženama
- promena ponašanja muškaraca
- reakcija muških predstavnika
- raznolikost grupe

(2) Ograničenja i mogućnosti zakonodavnog konteksta

- lobiranje u interesu žena
- institucionalne norme
- moćno pozicioniranje u zakonodavnim komisijama
- partijska ideologija
- politička klima u odnosu na osnaživanje žena
- različita prostorna raspoređenost muškaraca i žena

(3) Identiteti predstavnika

- rasne, nacionalne, ideološke i generacijske razlike među ženama
- rodne i ideološke razlike između ženskih i muških predstavnika

(4) Definisane ženskih pitanja

- feministička definicija – fokus na promeni uloge žene, povećanju autonomije i ličnog izbora
- nefeministička definicija – fokus na tradicionalnim ulogama u porodici i društvu
- kontekstualna i vremenska ograničenja

(5) Proces kreiranja politike

- ciklusi u kreiranju zakonodavne politike
- uticaj unutrašnjih i spoljašnjih faktora na proces kreiranja politike

(Izvor: Childs and Krook 2009, 128)

Načelno povećanje broja žena u parlamentu omogućava da se promeni i kvalitet odnosa prema drugim ženama, u smislu formiranja strateških koalicija, interesnih grupa i kokusa koji će lobirati i uspešnije se zalagati, kroz razne zakonodavne komisije, za ostvarivanje interesa žena. Veći broj poslanica utiče i na kvalitet rada same skupštine tako što se i odnos muškaraca prema

pojedininim pitanjima koja se tiču rodne politike menja. Nekada, međutim, veći broj žena i njihovo insistiranje na određenim zakonodavnim rešenjima izaziva i negativnu reakciju kod muških poslanika (Childs and Krook 2009, 129). To s jedne strane dovodi do povećanja animoziteta i konfliktnih situacija, ali s druge strane doprinosi različitosti i reflektuje u parlamentu realnu sliku stanja u društvu. Uloga političkih stranaka posebno je važna, jer stranke u svojim rukama drže ključne poluge za izbor zastupnica u parlamentu sa posebnim personalnim karakteristikama i direktno određuju čiji će se glasovi čuti i ko će igrati ulogu modela participacije žena. Lične karakteristike i iskustvo pojedinih poslanica predstavljaju ključne faktore za feminizaciju politike, i mogu biti značajnije od stranačkih mehanizama selekcije (Chaney 2006, 688). Takve žene odlikuje uspešan spoj profesionalnog iskustva i političke karijere. Smatra se da specifična politička socijalizacija u porodici, aktivistički potencijal, prometejski odnos prema društvu i velika lična ambicija formiraju određeni profil političarke zainteresovane da aktivno učestvuje u javnom životu i da menja stereotipe o ženama u politici.

Mapiranjem sadržaja parlamentarnih debata mogu se izdvojiti dve tematske celine. Tradicionalno ženske teme koje uključuju brigu o porodici i deci, rodnu podelu produktivnog rada i strukturalnu poziciju žene u društvu, i feminističke teme koje se odnose na odluku o rađanju, abortus, nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje, seksizam, mobing i mizoginiju. Neslaganje među polovima po svim ovim pitanjima je evidentno, ali ne može se samo tom činjenicom opravdati prioritet veće brojčane prisutnosti žena. U odnosu na muškarce, žene zauzimaju različite pozicije u društvenoj strukturi, te shodno tome, imaju drugačije političke interese, prioritete i ciljeve (Phillips 2012, 514). Međutim, postavlja se pitanje da li je sam interesni koncept adekvatan, jer tretira žene podjednako kao i muškarce i redukuje problem na nivo rodne jednakosti na tržištu rada. Suštinska reprezentacija ne svodi se na puko uključivanje žena u politička tela, već prvenstveno na promene u načinu vođenja politike, obavljanju predstavničkih funkcija i promeni političke kulture obeležene muškom dominacijom. Žene su socijalna grupa koju definiše iskustvo diskriminacije i opresije i njihov identitet i interesi se konceptualizuju kroz predstavnički proces tako što različitost, individualnost i ,drugost' imaju primat u odnosu na homogenizaciju, ujednačenost i ,istost'.

Tokom poslednjih dvadeset godina koncept kritične mase često se koristio među političarima, u medijima i organizacijama kao opravdanje za uvođenje pozitivnih mera za kandidovanje više žena na političke funkcije. Utvrđeno je da porast broja žena, od 15 do 30%, koliko je dovoljno da se dostigne kritična masa, izaziva kvalitativne promene u obrascima dominantne institucionalne kulture i postojećeg vrednosno-normativnog okvira (Lovenduski and Norris 2003, 100). Procenat žena u institucijama jeste značajan faktor u oblikovanju njihovog ponašanja. Ključni momenat vezan za koncept kritične mase jeste činjenica da ona deluje ne samo na karakter grupne interakcije, nego i dopušta različitost stavova povezanih s grupnom reprezentacijom (Mansbridge 2011, 645). Pojam kritične mase može se posmatrati na tri načina – kao simboličko poštovanje, kao brojčani prag i kao kolektivna akcija. Koncept kritične mase ipak se najčešće odnosi na prag koji bi žene trebalo da pređu kako bi se transformisao zakonodavni kontekst i stvorili uslovi za kreiranje politike naklonjene ženama. Najvažniji argument ove teorije jeste taj da što više žena ima u parlamentu, veće su šanse da se formiraju koalicije i promovišu zakoni koji štite prava žena.

Jedna od najcitiranijih autorki kada je reč o teoriji kritične mase, Rozabet Mos Kanter, proučavajući simbolički status žena u velikim američkim korporacijama sedamdesetih godina dvadesetog veka, identifikovala je tri konjunkturane situacije (Kanter 1977, 975). S porastom relativnog broja, članovi manjine mogu formirati koalicije i mogu uticati na kulturu grupe. Međutim, i pored velikog broja, ne mogu se uvek prevazići problemi oko dobijanja podrške i savezništava. Manjinski položaj uvek je uslovljen raznim pritiscima, izolacijom, autsajderskim statusom i nametnutim stereotipnim ulogama. I kada je broj žena mali, prisustvo feministički nastrojenih žena može da smanji pritisak i izolaciju. I u balansiranim grupama, individualne karakteristike žena su ključne jer dinamika grupe ne zavisi samo od strukturalnih, već i od personalnih faktora. Iako prvobitno naveliko prihvaćen u akademskim krugovima, ovakav pristup ima nekoliko manjkavosti. Kanter je istraživala ponašanje žena u privrednim korporacijama, a ne njihovo manjinsko prisustvo u političkim institucijama, iz čega proističu bar dve negativne posledice. Prvo, postoje velike razlike u položaju i interesu ove dve kategorije žena, a drugo, istraživanje nije ni moglo da se bavi ključnim pitanjem da li izabrane predstavnice zaista deluju u interesu žena ili samo u interesu partija

koje su ih kandidovale na funkcije. Personalne karakteristike izabranih žena mogu da budu važnije od broja žena izabranih u parlament.

Kritičari koncepta kritične mase smatraju da je on nedovoljno teorijski i metodološki razvijen i da je statičan (Krook and Childs 2006, 522). Ni sam prag kritične mase nije tačno utvrđen i kreće se od 15% do 30% u različitim demokratskim sistemima. Prisutno je i mišljenje da veći broj žena izaziva zazor kod muškaraca, jer se time ukida muška dominacija u odlučivanju (ibid., 525). Smatra se da žene i kao manjina mogu da štite ženske interese tako što će delovati kao kritični ili ključni akteri (Childs and Krook 2009, 138). Zagovornice teorije ključnih aktera polaze od činjenice da izabrane predstavnice ne moraju uvek podržavati politiku rodne ravnopravnosti i angažovati se oko pitanja ženskih prava. I muški predstavnici mogu slediti žensku agendu i glasati za donošenje zakona koji štite prava žena. Oštrica kritike ove teorije prvenstveno je usmerena na one situacije kada, iako je broj žena dostigao kritičnu masu, izostaju promene u vladajućoj politici (Childs and Withey 2004, 562; Lovenduski 2000, 105). Drugi argument koji ova teorija ističe jeste potreba da se osavremeni pristup u proučavanju suštinske reprezentacije tako što će u centru istraživanja biti mikronivo analize koji se odnosi na pitanja kako se dešava reprezentacija i šta ključni akteri preduzimaju na tom polju? Cilj je da se dublje istraže kontekst, identiteti, stavovi i ponašanje ključnih aktera koji mogu da unaprede reprezentaciju.

STRATEŠKO PARTNERSTVO I KLJUČNI AKTERI

Sledeći koncept na koji se nailazi u teoriji reprezentacije jeste pojam političke prisutnosti koji ne treba mešati s pojmom kritične mase (Lovenduski and Norris 2003, 90). Dok kritična masa pomaže da se interesi i potrebe žena uzmu u obzir u sprovođenju parlamentarne procedure, politička prisutnost počiva na argumentima pravednosti, simboličkog predstavljanja, agresivnog zastupanja interesa manjine i širenja političke agende (Phillips 1995, 24). Feministička teorija kombinuje politiku prisutnosti, ona se pak odnosi na kvantitativnu reprezentaciju sa funkcionalnom reprezentacijom koja se fokusira na odgovornost (ibid., 25). Još jedna teorija je poslednjih decenija u teorijskoj primeni i tiče se političke ponude i tražnje, odnosno procesa selekcije

žena za kandidovanje na političke funkcije. Ponuda se fokusira na resurse kandidata (vreme, novac, političke veze, obrazovanje, znanje, iskustvo i veštine) i motivacione faktore (ambicija, poverenje, posvećenost, upornost, interes) u razvijanju političke karijere. Potražnja se odnosi na partijsku selekciju, izbornu trku, uticaj formalnih i neformalnih kriterijuma i očekivanja kandidatkinja koje su ušle u političku utakmicu. Partije različito posmatraju reprezentaciju žena i shodno tome odobravaju ili osporavaju veću prisutnost žena na funkcijama. Fokus ovog istraživačkog koncepta se sve više pomera ka nedovoljnoj ponudi žena kandidata za političke funkcije i strukturalnim nejednakostima koje tu ponudu determinišu. Način na koji žene odlučuju da se kandiduju predstavlja krucijalno objašnjenje rodnog dispariteta u političkim institucijama (Lawless and Fox 2007, 118). Na individualnom nivou podjednako su značajni faktori ponude i tražnje – oni deluju istovremeno, te kombinovanjem i preklapanjem strukturiraju proces regrutacije (Norris and Lovenduski 2003, 93). Međutim, istraživanja koja se bave ovom temom uglavnom uzimaju u obzir stavove i ponašanja vezana za politički angažman i participaciju žena, a ne njihovo znanje, sposobnosti i rezultate postignute u rukovođenju i odlučivanju (Reingold and Harrell 2010, 292; Wolbrecht and Campbell 2007, 936).

Političarke se ne izjašnjavaju automatski, *a priori* u interesu drugih žena, već zastupaju i ideje i ideologiju svoje partije. Jedna grupa istraživačica smatra da ne postoji veza između kvantitativne reprezentacije i ‚odziva institucija‘, odnosno broja poslanica i rezultata u kreiranju rodno senzitivne javne politike. Po njihovom mišljenju, ključni faktor u formiranju rodne politike jeste ‚feministička svest‘, te je svrsishodnije izabrati u parlament veći broj feministkinja, nego generalno veći broj žena (Tremblay and Pelletier 2000, 397). Mobilizacija što šireg kruga poslanika, i žena i muškaraca, koji su orijentisani ka kreiranju rodno senzibilne politike, jedan je od glavnih preduslova promena u sferi reprezentacije. Stoga je poslednjih godina, pretežno u teoriji i praksi skandinavskih zemalja, u sve široj primeni teza da je jedan od najvažnijih uslova za transformaciju pasivne u aktivnu reprezentaciju formiranje ‚strateškog partnerstva‘ ili ‚trougla moći‘ između predstavnica u parlamentu, aktivistkinja u ženskom pokretu i žena u administrativnim i partijskim strukturama (Raaum 1999, 27; Mazur 2001, 4).

U tekućim teorijskim debatama prisutne su dve struje. Jedna grupa autorki smatra da veće prisustvo žena vodi ka promeni zakonodavnog diskursa i ostvarenju rezultata u kreiranju rodne politike, dok druga grupa autorki tvrdi da u praksi nisu ustanovljene znatne razlike pre svega u mišljenju, stavovima, stilu ponašanja i delovanju muških i ženskih predstavnika. Kao odgovor na ovu diskrepanciju nastala je teorija ‚kritičnih‘ ili ‚ključnih aktera‘, koja se fokusira na pitanje kako se supstancijalna reprezentacija odvija i šta specifični akteri preduzimaju, na individualnom ili kolektivnom planu, da bi se javna politika promenila u korist žena (Childs and Krook 2009, 135). Akcenat na kritičnim ili ključnim akterima otvara nove mogućnosti za istraživanje ponašanja u zakonodavnoj sferi i tačnije proračune o tome kako se supstancijalna reprezentacija odvija. Zadatak ovog koncepta jeste da se istraže strategije i rezultati specifičnih aktera, kako bi se teorijski i praktično ustanovio tip osobe pogodne za reprezentaciju ženskih interesa u politici. Stoga, zagovornici ove teorije predlažu da analiza supstancijalne reprezentacije nužno obuhvati čitav spektar različitih faktora – od efekata brojčanog porasta prisustva žena, ograničavajućih i olakšavajućih okolnosti zakonodavnog konteksta, preko identiteta i interesa muškaraca i žena, definisanja ženskih pitanja, do stabilnog rukovođenja političkim procesima (Krook and Childs 2006, 525).

Mehanizmi selekcije kandidata i norme partijske discipline određuju koji tip žene će biti izabran i koju će političku poziciju prihvatiti. Taj izbor zavisi i od vladajuće političke klime, globalnih i lokalnih trendova i političke podrške ženskih organizacija. Pokazalo se da rasne, klasne, generacijske i ideološke podele među ženama mogu da spreče formulisanje zajedničke zakonodavne agende. Ženska pitanja se trojako definišu. Kao povećanje autonomije i boljitka za svaku ženu ponaosob; kao zaštita privatnih interesa ženske populacije; i kao prevazilaženje rodnih razlika u svim sferama društva. Trebalo bi posebno naglasiti da teorija ključnih aktera uzima u obzir činjenicu da pojedini akteri mogu odigrati važniju ulogu u kreiranju rodne politike nego što to čine formalno izabrane predstavnice u parlamentu. Ti ključni subjekti su u manjini ali iniciraju promene, predlažu zakone i uspostavljaju saradnju sa drugim akterima. Iako su to najčešće žene, mogu biti isto tako i muškarci (ibid., 530).

Primer takvog pristupa u tumačenju problema rodne reprezentacije predstavlja model koji se primenjuje u predstavničkoj demokratiji zemalja Evropske unije (Lovenduski 2000, 101). Ovaj model podrazumeva da političke partije nominuju žene za noseća mesta, putem internih kvota, *zipper* sistema ili izbornih lista i da zakoni kažnjavaju partije ukoliko to ne čine. Smatra se da je jedan od važnijih sastojaka kvalitetne reprezentacije postojanje i delovanje ženskih mreža i kokusa političarki, kao i mentorski rad starijih političarki na polju donošenja novih zakona o rodnoj ravnopravnosti. Ohrabrivanje žena da se kandiduju za političke funkcije od strane partijskih kolega, takođe postaje značajan faktor u procesu feminizacije političkih institucija. Ne izostaju ni dva važna tehnička uslova vezana za reprezentaciju: da se proceduralni mehanizmi u parlamentu prilagode ženama – radno vreme, liste govornika, pravila debatovanja – i da postoji garancija da su ženski interesi predstavljeni u zakonodavstvu. Jedan od najboljih mehanizama za osiguranje rodne ravnopravnosti jeste postojanje parlamentarnih komisija za ženska pitanja koje imaju mandat da nadgledaju integrisanje rodne tematike u zakonodavstvo.

I sve istočnoevropske zemlje su u fazi tranzicije ka liberalno-demokratskim društvima razvile, u većem ili manjem obimu, mehanizme rodne ravnopravnosti u državnoj administraciji i parlamentu. Međutim, i pored tih mera, sprovođenje politike jednakih mogućnosti u rukovođenju i odlučivanju još uvek ne daje željene rezultate. Objašnjenje delimično leži i u činjenici da je politička participacija žena u postsocijalističkim zemljama imala specifičan tok, jer su se istovremeno razvijali procesi društvene tranzicije i globalizacije. Pogoršanje položaja žena na tržištu rada, povećanje nezaposlenosti, smanjen pristup kapitalu, resursima, kreditima i novom znanju, porast siromaštva, porodičnog nasilja, diskriminacije i mizoginije jesu procesi koji su neminovno doveli do smanjenja njihovog učešća u politici. Redukcija budžeta i smanjenje socijalne uloge države vratili su žene u zabran privatnosti i porodičnog okruženja, udaljivši ih iz javnog života. Žene napuštaju oficijelnu maskulinizarnu političku scenu i participiraju u nevladinim organizacijama i naglo rastućem civilnom sektoru (Cickaric 2003; 2004).

Osamdesetih godina prošlog veka, kao deo socijalističkog nasleđa, oko 27% žena ulazi u parlamente istočnoevropskih zemalja, što je bilo znatno više nego u

nacionalnim parlamentima Evropske unije (12,5%). Nakon promena početkom devedesetih, udeo žena drastično pada (8,4%) i taj period je opisan u feminističkoj literaturi kao maskulinizarna demokratija. Sredinom prošle decenije procenat žena u predstavničkim telima novih demokratija ponovo raste na 15,7%, ali je i dalje znatno manji od evropskog proseka (22%), i na nivou je latinoameričkih i nekih azijskih i afričkih zemalja (Paxton et al. 2007, 265).

Kvotni mehanizam imao je negativan odjek u većini zemalja centralne i istočne Evrope. Najviše zbog toga što se smatralo da je rodna ravnopravnost već postignuta u ovim društvima i to zahvaljujući socijalističkom nasleđu. Takođe, uporno nastojanje da se prevaziđe prošlost dovelo je do delegitimizacije mehanizma kvota. Konačno, nijedna zemlja nije uvela u izbornu zakonodavstvo kvotni mehanizam, što je uticalo na njegovu efikasnost. Debata o političkim kvotama ipak je bila prisutna u javnom životu, preko predloga koje su pojedine partije iznosile pred svoje parlamente (Mađarska, Poljska, Slovačka, Srbija).

U većini zemalja i dalje deluju tradicionalni maskulizirani obrasci stranačkog života, gde lideri političkih partija zastupaju stanovište da žene nisu zainteresovane da se kandiduju za funkcije, da nemaju vremena od privatnih obaveza, da nemaju dovoljno samopouzdanja i da nisu u stanju da ispune kvotu od 30% kandidata na izbornim listama (Vuković 2008, 347–348). Ovi argumenti su potkrepljeni činjenicom da se kandidatkinje uglavnom u poslednjem momentu stavljaju na listu, i to vrlo često kao rođake i prijateljice partijskih vođa i aktivista. Političke stranke i dalje ne žele da podrže ženske kandidate i ne ispunjavaju političku i pravnu obavezu da podstiču i razvijaju inkluzivnu demokratiju. Mali broj žena je izabran da se kandiduje na izbornim listama partija, a one izabrane uglavnom zauzimaju mesta na dnu lista. Ako i budu pozicionirane u vrhu liste, to još uvek ne obezbeđuje prolaz do vodećih funkcija. Glavni razlozi nevidljivosti žena jesu ti što muškarci ne žele da dele moć sa njima i što su neformalne mreže podrške među muškarcima izuzetno razvijene i ženama nedostupne. Tokom izborne kampanje, muški kandidati dobijaju veću podršku partije. Žene oskudevaju u podršci i solidarnosti i od žena u partiji, i van partije, članova ženskih organizacija i glasača.

Rezultati istraživanja o uticaju žena u Skupštini Srbije koje je sprovela inicijativa „Otvoreni parlament” među poslanicama 2013. godine, kao deo šireg istraživanja o kontrolnoj funkciji parlamenta, potvrđuje da žene teže ulaze u poslaničke krugove, da su manje zastupljene na položajima šefova poslaničkih grupa, predsednika odbora i članova međunarodnih organizacija, a isključene su iz pitanja bezbednosti, finansija i ekonomije (Otvoreni parlament 2014, 5). Od 15 poslaničkih grupa, samo u jednoj je predsednica (SPS), dok su u svim ostalim slučajevima na čelu muškarci. Najveće parlamentarne stranke, DS i SNS su vodile računa da zadovolje kvotni uslov od 30% žena na izbornim listama, ali su šanse da uđu u parlament umanjene jer se njihov broj na listama povećava tek od stotog mesta na listi. Prema podacima iz anketnog istraživanja u kome je učestvovalo 38 poslanica i 67 poslanika, evidentno je da se poslanici češće nego poslanice nalaze na položajima predsednika, potpredsednika i članova predsedništva u svojim strankama, dok su poslanice češće članice glavnih i izvršnih odbora (ibid., 7). Podaci potvrđuju već ustanovljena hijerarhijska pravila da muškarci zauzimaju bolje položaje i imaju veću moć odlučivanja, dok žene obavljaju izvršne funkcije u političkim strankama. Poslanici češće dolaze sa neke druge više političke funkcije (članovi vlade, predsednici skupštinskih odbora, članovi izvršnih odbora stranaka i predsednici sudova (32,8% prema 17,1%), a poslanice češće sa direktorskih položaja (28,5% prema 13,5%).

Žene u parlamentu donose drugačiji način razmišljanja koji je obeležen posebnom brigom za ranjive grupe, porodicu, pokazuju više solidarnosti, odgovornosti, ozbiljnije se spremaju za sednice, diskutuju o zakonima i komuniciraju na umereniji način. Rezultati istraživanja su potvrdili i postojanje još jednog oblika diskriminacije koji se tiče komunikacije, rodno nekorektnog jezika, neprimerenog ophođenja i omalovažavanja žene na osnovu pola, kako u formalnim, tako i u neformalnim praksama. Svaka peta poslanica se požalila da kolege iznose šale i komentare na njihov račun, ali da ne postoji pravo na žalbe zbog takvog ponašanja. Nijedna nije koristila neku službenu proceduru žalbe, ali nisu ni adekvatno obavestene, odnosno sigurne, da li u parlamentu postoje jasno definisane procedure žalbe u slučajevima rodno zasnovane diskriminacije.

ZAKLJUČAK

Stranke su glavni motori za ostvarivanje kako numeričke tako i suštinske prisutnosti žena u svim institucijama na državnom, regionalnom i lokalnom nivou. Rukovodstvo političkih partija ima dominantnu ulogu u procesu orodnjavanja reprezentacije. Kako postići suštinsku reprezentaciju i stvoriti uslove za njenu realizaciju biće pitanja kojima će se najviše baviti buduća istraživanja u ovoj oblasti. Pre svega, trebalo bi vršiti pritisak na političke partije da nominuju žene na mestima na kojima će sigurno osvojiti glasove na izborima. Zatim, izgrađivati proceduralne mehanizme za osiguranje prisustva žena na svim parlamentarnim pozicijama. Potom, kreirati zakonodavstvo koje obezbeđuje infrastrukturu za predstavljanje interesa žena. I konačno, neophodna je finansijska inicijativa za programe o ženama, za žene i sa ženama, koji bi se sprovodili na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Buduća istraživanja bi trebalo da sagledaju domet i uslove u kojima rade sve ženske političke instance koje funkcionišu u okviru parlamenata, vlada i ministarstava, zatim kao delovi ženskog pokreta i civilnog društva. Svi akteri igraju podjednako značajnu ulogu u konstituisanju suštinske reprezentacije žena. Primeri političkih reformi u pojedinim evropskim zemljama, poput Velike Britanije ili Španije, pokazuju da kada je ženama olakšan pristup političkim ustanovama i omogućen veći uticaj u procesu odlučivanja, nastaju značajne promene političkog kursa. Posebno je to važno u novim demokratskim društvima gde je potrebno redefinisati elitistički i maskulini koncept politike i povećati suštinsku reprezentaciju žena kroz feminizovanje prostora političke moći.

LITERATURA

- Bratton, Kathleen. 2005. „Critical Mass Theory Revisited: The Behavior and Success of Token Women in State Legislatures.” *Politics & Gender* 1(1): 97–125.
- Celis, Karen. 2006. „Substantive Representation of Women: The Representation of Women’s Interest and the Impact of Descriptive Representation in the Belgian Parliament (1900-1979).” *Journal of Women, Politics and Policy* 28(2): 85–114.

- Celis, Karen. 2008. „Gendering Representation.” In *Politics, Gender and Concepts: Theory and Methodology*, ed. Amy Mazur, 71–93. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Celis, Karen. 2012. „On Substantive Representation, Diversity, and Responsiveness.” *Politics and Gender* 8(4): 524–529.
- Celis, Karen, Sarah Childs, Johanna Kantola, and Mona Lena Krook. 2008. „Rethinking Women’s Substantive Representation.” *Representation* 44(2): 99–110.
- Chaney, Paul. 2006. „Critical Mass, Deliberation and the Substantive Representation of Women: Evidence from the UK’s Devolution Programme.” *Political Studies* 54(4): 671–691.
- Childs, Sarah. 2008. *Women and British Party Politics. Descriptive, Substantive and Symbolic Representation*. London. New York: Routledge.
- Childs, Sarah, and Mona Lena Krook. 2009. „Analysing Women’s Substantive Representation.” *Government and Opposition* 44(2): 125–145.
- Childs, Sarah, Paul Webb, and Sally Marthaler. 2010. „Constituting and Substantively Representing Women: Applying New Approaches to a UK Case Study.” *Politics & Gender* 6(2): 199–223.
- Childs, Sarah, and Julie Withey. 2004. „Women Representatives Acting for Women: Sex and the Signing of Early Day Motions in the 1997 British Parliament.” *Political Studies* 52(3): 552–564.
- Cickaric, Lilijana. 2003. „Contemporary Women’s Issues in Serbia and Montenegro.” In *The Greenwood Encyclopedia of Women’s Issues Worldwide, Volume on Europe*, ed. Lynn Walter, 577–586. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press.
- Cickaric, Lilijana. 2004. „Women’s Movement and the Building of Civil Society in Serbia.” *International Studies: Interdisciplinary Political and Cultural Journal* 6(1): 23–32.
- Dahlerup, Drude. 1988. „From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics.” *Scandinavian Political Studies* 11(4): 275–97.
- Franceschet, Susan, and Jennifer M. Piscopo. 2008. „Gender Quotas and Women’s Substantive Representation: Lessons from Argentina.” *Politics & Gender* 4(3): 393–425.
- Htun, Mala, and Timothy J. Powers. 2006. „Gender, Parties, and Support for Equal Rights in the Brazilian Congress.” *Latin American Politics & Society* 48(4): 83–104.

- Kanter, Rosabeth. 1977. „Some Effects of Proportions on Group Life: Skewed Sex Ratios and Responses to Token Women.” *American Journal of Sociology* 82(5): 965–990.
- Krook, Mona Lena, and Sarah Childs. 2006. „Should Feminists Give Up on Critical Mass? A Contingent Yes.” *Gender and Politics* 2(4): 522–530.
- Lawless, Jennifer, and Richard Fox. 2007. *It Takes a Candidate. Why Women Don't Run for Office?* Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Lawless, Jeennifer, and Kathryn Pearson. 2008. „The Primary Reason for Women's Underrepresentation? Reevaluating the Conventional Wisdom.” *The Journal of Politics* 70(1): 67–82.
- Lovenduski, Joni. 2000. „Change in Women's Political Representation.” In *Gender Policies in The European Union*, ed. Mariagrazia Rossilli, 87–105. New York: Peter Lang.
- Lovenduski, Joni, and Pippa Norris. 2003. „Westminster Women: the Politics of Presence.” *Political Studies* 51: 84–102.
- Mansbridge, Jane. 2003. „Rethinking Representation.” *American Political Science Review* 97(4): 515–528.
- Mansbridge, Jane. 2011. „The Concepts of Representation.” *American Political Science Review* 105(3): 631–641.
- Mazur, Amy. G. 2002. *Theorizing Feminist Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Otvoreni parlament. 2014. *Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni uticaj? Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije 2013*. Beograd: Otvoreni parlament, USAID, Institute for Sustainable Communities. <http://www.otvoreniparlament.rs/wp-content/uploads/2014/03/ovde1.pdf>
- Paxton, Pamela, Sheri Kunovich, and Melanie Hughes. 2007. „Gender in Politics.” *Annual Review of Sociology* 33: 263–270.
- Phillips, Anne. 1995. *The Politics of Presence*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Phillips, Anne. 2012. „Representation and Inclusion.” *Politics and Gender* 8(4): 512–518.
- Pitkin, Hanna F. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley. University of California Press.
- Raaum, Nina C. 1999. „Women in Parliamentary Politics: Historical Lines of Development.” In *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries*, ed. Christina Bergquist, 27–46. Oslo: Scandinavian University Press.

- Reingold, Beth, and Jessica Harrell. 2010. „The Impact of Descriptive Representation on Women’s Political Engagement: Does Party Matter?” *Political Research Quarterly* 63(2): 280–294.
- Saward, Michael. 2010. *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Stockemer, Daniel. 2007. „Why are there Differences in the Political Representation of Women in the 27 Countries of the European Union?” *Perspectives on European Politics and Society*. 8(4): 476–493.
- Squires, Judith. 2008. „The Constitutive Representation of Gender: Extra-Parliamentary Representations of Gender Relations.” *Representation: The Journal of Representative Democracy* 44(2): 99–110.
- Tremblay, Manon. 2006. „The Substantive Representation of Women and PR: Some Reflections on the Role of Surrogate Representation and Critical Mass.” *Gender and Politics* 2(4): 502–511.
- Tremblay, Manon, and Rejeal Pelletier. 2000. „More Feminists or More Women?” *International Political Science Review* 21(4): 381–405.
- Vuković, Ana. 2009. „Stavovi srpske političke elite o ženama u politici.” *Sociološki pregled* 17(3): 343–363.
- Wolbrecht, Christina, and David E. Campbell. 2007. „Leading by Example.” *American Journal of Political Science* 51(4): 921–39.

Primljeno: 1.02.2014.

Izmenjeno: 15.05.2014.

Prihvaćeno: 9.09.2014.

Do Women Represent Women in Parliament?

Lilijana ČIČKARIĆ

Institute of Social Sciences

Summary: This paper seeks to answer the question of why the presence of more women in legislative bodies does not necessarily result in policies that are gender sensitive and receptive to women? Do women really represent women's interests in Parliament and, if so, how? After examining the works of authors primarily from English-speaking countries, who have most seriously dealt with the issue of representation of women in politics, I analyze different approaches to the definition and types of political representation, with special emphasis on the relationship between descriptive and substantive, passive and active representation. The results of a large number of studies in this field are compared, with particular reference to the current representation theory - the critical mass, supply and demand, political presence, strategic partnership and critical actors.

Key Words: women, political institutions, political parties, political representation